

STRIJD OM HET FEIT DE OPKOMST VAN FACTCHECKERS BINNEN EN BUITEN DE JOURNALISTIEK

Peter BURGER

Docent en onderzoeker journalistiek en nieuwe media, Universiteit Leiden

■ Feiten verifiëren, de kern van het journalistieke métier, staat onder druk. Op afgeslankte redacties moeten minder journalisten meer nieuws produceren, in een politiek klimaat waarin zowel de feiten als de nieuwsmedia zelf onderdeel zijn van ideologische strijd. Tegelijkertijd bestaat er een groeiende beweging van factcheckers, binnen en buiten de nieuwsmedia. Zij checken en dubbelchecken, en ontwikkelen nieuwe methoden om feiten te controleren. De middelen daarvoor zijn nog nooit zo geavanceerd geweest als nu – en ze worden steeds beter. Maar wordt het nieuws beter van al die factcheckers? En het publieke debat?

■ La vérification des faits, le noyau du métier journalistique, se trouve sous pression. Dans des rédactions aux effectifs réduits, moins de journalistes doivent produire plus d'actualités, dans un climat politique où tant les faits que les médias eux-mêmes font partie d'une lutte idéologique. En même temps, il existe un mouvement grandissant de personnes, actives dans les médias ou externes, qui font du "fact checking", effectuent un contrôle et un double contrôle, développant de nouvelles méthodes pour vérifier des faits. Les moyens pour ce faire n'ont jamais été aussi avancés que maintenant, et ils continuent à s'améliorer. Mais les nouvelles deviennent-elles meilleures grâce à toutes ces vérifications des faits ? Et le débat public ?

De eerste verplichting van de journalistiek is die aan de waarheid. Zo luidt de eerste stelling in de journalistencatechismus van de Amerikanen Bill Kovach en Tom Rosenstiel, *The Elements of Journalism* (2001). Stelling nummer twee en drie luiden: "Journalistiek is in de eerste plaats trouw verschuldigd aan burgers" en "De essentie van journalistiek is verificatie"¹. De meeste journalisten en nieuwsconsumenten zullen zich kunnen vinden in dit ideaal: journalistiek als feitelijke berichtgeving over actuele gebeurtenissen, gebaseerd op betrouwbare bronnen, in dienst van burgers die geïnformeerde keuzes willen maken.

Tussen ideaal en praktijk zit, zoals altijd, speling: hier een kier, daar een kloof. Hoewel gerenommeerde nieuwsmedia recentelijk anders beweerden, is het niet zo dat weinig slaap mensen succesvoller maakt, dat mannen die hun haar in een knotje dragen meer kans hebben om kaal te worden en dat iemand die veel selfies plaatst op sociale media mogelijk een psychopaat is². Evenmin was het waar dat asielzoekers in Zeeuws-Vlaanderen in 2015 een kostbare koikarper roofden en op de barbecue legden, dat een Franse auto in de Pyreneeën werd verpletterd door een koe die van een berg stortte en dat een restaurant in Nigeria in 2015 werd gesloten omdat het mensenvlees serveerde³.

Deze voorbeelden betreffen betrekkelijk onschuldige faits divers en quasi-wetenschappelijke weetjes, maar er zijn ook ernstiger gevallen van een gebrek aan verificatie, zoals het schandaal in 2014 rond de journalist Perdiep Ramesar, die jarenlang voor het Nederlandse dagblad *Trouw* en andere kranten reportages schreef met verzonnen bronnen. Ramesars verzinsels kregen ook maatschappelijke en politieke weerklank, met name toen hij in Den Haag een gebied identificeerde waar Islamitisch recht gold boven

het Nederlandse recht, de zogenaamde "Sharia-driehoek"⁴. Dit veroorzaakte zowel in de Haagse gemeentepolitiek als op landelijk niveau onnodige onrust. Na dit debacle heeft de redactie van *Trouw* de regels aangescherpt: men ziet strenger toe op anonieme bronnen.

Factchecken van eigen producties is een van de middelen die journalisten gebruiken om de kwaliteit van hun werk te waarborgen: het is deel van de dagelijkse routine, voorafgaand aan publicatie. Naast deze interne vorm van checken is de afgelopen jaren een externe opgekomen. Het gaat hierbij niet om een routine, maar om een specialisme: een aantal nieuwsmedia heeft rubrieken (zoals "Klopt dit wel?" in de *Volkscrant*, "Next checkt" in *NRC Next* en in Vlaanderen de factcheckrubrieken in *De Standaard* en *Knack*⁵) waarin reeds gepubliceerde beweringen van andere nieuwsmedia en van politici, bedrijven en activisten worden gecontroleerd. Ook zijn er de afgelopen jaren factcheckorganisaties opgericht die onafhankelijk zijn van nieuwsmedia. De meeste van deze organisaties streven ernaar de kwaliteit van het politieke en maatschappelijke debat te verhogen. Denk voor een voorbeeld aan de laatste Amerikaanse presidentsverkiezingen, waarin de factcheckers het vooral druk hadden met Donald Trump⁶.

In dit artikel ga ik na hoe factchecken die prominente plaats in de journalistiek en in het publieke debat heeft verworven en schets ik een aantal veelbelovende technologische ontwikkelingen, alvorens – toch – met gemengde gevoelens te besluiten.

Een Amerikaanse innovatie

Factchecken werd een herkenbaar onderdeel van de journalistiek in de jaren twintig en dertig,

toen Amerikaanse publiekstijdschriften personeel aanstelden met factchecking als enige taak. Zij belden bronnen na, controleerden quotes en achtervolgden de journalist met vragen om precisering⁷. Dergelijke factcheckers bestaan nog steeds. Het Duitse *Der Spiegel* gaat prat op een afdeling "Dokumentation" met 73 werknemers van wie er zich 21, inclusief de chef, Herr of Frau Doktor mogen noemen. Een deel van hen checkt de feiten voor *Der Spiegel* ze afdrukt.

Nederlandse kranten en tijdschriften kennen deze functie niet: de feiten checken in eigen werk is slechts een van de taken in het gestaag groeiende takenpakket van de gemiddelde journalist. De eindredacteur die medeverantwoordelijk was voor deze "interne check" is bij veel media wegbezuinigd. Vooral op webredacties zijn journalisten niet alleen hun eigen factchecker, maar ook hun eigen beeld- en eindredacteur. Wel kennen ook Nederlandse nieuwsmidia gespecialiseerde factcheckrubrieken. De Volkskrant specialiseert zich daarbij met "Klopt dit wel?" in nieuws over wetenschappelijk onderzoek en *NRC Handelsblad* en dochterkrant *NRC Next* checken allerhande nieuwsberichten en beweringen.

In Nederland leefde de belangstelling voor factchecken op in de aanloop naar de parlementsverkiezingen van 2012: *NRC Handelsblad*, het actualiteitenprogramma Nieuwsuur, *BNR Nieuwsradio* ("The Fact Club"), *RTL Nieuws* en andere nieuwsmakers gingen uitspraken van politici factchecken. Zowel het format van deze kritieken als de focus op politiek zijn geïnspireerd door de Amerikaanse factcheckersbeweging, die al enkele jaren eerder op stoom kwam⁸.

Een van de grootste Amerikaanse factchecksites, *Snopes.com*, gespecialiseerd in urban legends en geruchten, bestaat al sinds 1995. Na de eeuwwisseling beleefde de VS pas echt een hausse aan nieuwe initiatieven, waarvan The Fact Checker, Factcheck.org en PolitiFact de bekendste zijn. Samen vertegenwoordigen ze verschillende gezichten van dit fenomeen. The Fact Checker is puur journalistiek: de rubriek deelt namens de *Washington Post* online en in de krant *Pinocchio*'s uit aan politici - hoe meer *Pinocchio*'s, hoe groter de onjuistheid. Factcheck.org is een journalistieke organisatie met een academische inslag: een van de oprichters is communicatiewetenschapper Kathleen Hall Jamieson, het kantoor is gevestigd in de gebouwen van Penn State University en een deel van de staf bestaat uit studenten. PolitiFact hanteert een franchise-model en ontvangt een deel van zijn fondsen van de Ford Foundation en het Democracy Fund. PolitiFact is verbonden met het opleidings- en onderzoeksinstituut Poynter.

Factchecken in Europa

Deze mix van achtergronden en affiliaties zien we ook terug bij factcheckers buiten de Verenigde Staten. Want factchecken is een wereldwijde beweging, met internationale congressen (sinds 2014) en met vertegenwoordigers van Japan tot Chili⁹. Een recent rapport¹⁰ telt er in Europa ongeveer dertig. Een succesvol voorbeeld binnen de journalistiek is *Le Monde*'s team *Les Décodeurs*, dat van een tweekoppige redactie uitgroeide tot een ploeg van tien journalisten, die behalve factchecks ook datajournalistiek en "explainers" verzorgen¹¹. De meeste Europese factcheckers opereren echter los van traditionele nieuwsmidia. Een voorbeeld van dit "NGO-model" is het Oekraïense StopFake, dat wordt gedreven door studenten en staf van de journalistiekopleiding in Kiev en dat vooral Russische propaganda op de korrel neemt.

De meeste factcheckers lichten beweringen van politici door, maar ook andere uitspraken en soorten nieuws kunnen op een factcheck stuiten. Het jonge bedrijf Storyful checkt onder andere herkomst en maker van opvallende video's van burgers en kan daardoor mediabedrijven content leveren met virale potentie én een echtheidsstempel. Nederlandse studenten van de Fontys-hogeschool Tilburg en van de Universiteit Leiden checken als onderwijsproject. Ook overheidsinstanties gebruiken het factcheckformat: de Engelse National Healthservice legt in "Behind the Headlines" uitgebreid en in begrijpelijke taal uit wat nieuwsberichten over medisch onderzoek waard zijn. In Nederland doet Dokter Media met minder fondsen en personeel vergelijkbaar werk.

Wat verklaart dit enthousiasme voor het controleren van feiten, dat zich na de millenniumwisseling in zo veel vormen in zo veel landen manifesteert?

Spin doctors en social media

Twee veranderingen in het krachtenveld waarin journalisten hun werk doen, verklaren naar mijn mening de toegenomen aandacht voor factchecken. In de eerste plaats kunnen we factchecken zien als een reactie op het professionele mediamanagement van politici.

Politici van tegenwoordig hebben mediatraining gehad en worden ondersteund door een legertje communicatiestrategen en spindoctors¹². Journalisten zien zich geconfronteerd met een onderwerp dat zelf agenda, toon en teneur van de berichtgeving probeert te sturen. Oude normen gaan knellen: moeten journalisten tot elke prijs objectief en neutraal blijven, of mogen ze expliciet een oordeel vellen over beweringen van politici? Factcheckers, zegt Graves in zijn studie

Deciding what's true (2016), nemen afstand van taneloze enerzijds-anderzijds-journalistiek en kiezen partij voor de feiten¹³.

Behalve politici hebben ook overheden, instellingen en bedrijven hun persbeleid steeds sterker geprofessionaliseerd. Het succes waarmee zij de media bespelen, werd in 2008 aan de kaak gesteld door de Engelse onderzoeksjournalist Nick Davies, die in het geruchtmakende boek *Flat Earth News* (Nederlandse vertaling: *Gebakken lucht*) Britse nieuwsmedia ervan beschuldigde klakkeloos persberichten over te nemen. Factchecken is een poging om het machtsevenwicht tussen journalisten en hun bronnen bij te stellen in het voordeel van de pers.

Een andere ontwikkeling die de autoriteit van journalisten uitdaagt, is de populariteit van sociale media. Steeds meer mensen volgen het nieuws via Facebook in plaats van via kranten en tv-zenders¹⁴. Dit tast de kracht en het gezag van nieuwsmerken aan. Daar staat tegenover dat journalisten via Twitter, Facebook en Instagram toegang hebben tot video's en foto's van aanslagen, rampen en andere nieuwswaardige gebeurtenissen. Een gevaar is wel, zeker bij brekend nieuws, dat in de hectiek ook practical jokes, propaganda en geruchten worden bevorderd tot nieuws. De voorbeelden zijn legio: van de onschuldigen die na de aanslagen in Boston en Parijs aan de digitale schandpaal werden genageld als terroristen tot de foto's van aardbevingen en bombardementen die telkens weer, voorzien van een nieuwe plaats en datum, in omloop worden gebracht.

Om dergelijke fouten te vermijden en tegelijkertijd het beste uit social media te halen, hebben journalisten de afgelopen jaren procedures en technieken ontwikkeld om snel de betrouwbaarheid van Twitteraccounts, Youtube-video's en andere socialemediabronnen te bepalen¹⁵. Via populaire websites als Hoaxwijzer en Snopes en via onderwijs in mediawijsheid sijn deze inzichten ook door naar het grote publiek: in het tijdperk van de sociale media moeten gewone burgers net als journalisten leren om door informatiestromen te navigeren. Toch kan de vraag gesteld worden in hoeverre journalisten van nu strenger hun feiten controleren dan voor de opkomst van de factcheckersbeweging.

Vertrouwde bronnen en routines

In het begin van dit betoog onderscheidde ik intern en extern factchecken: preventieve controle van eigen nieuws voor publicatie versus toetsing van nieuws en uitspraken van anderen ná publicatie. Tot nu toe ging het over het nieuwe elan van externe factcheckers sinds het jaar 2000 en was de toonzetting optimistisch. De staat van het interne checken, dus

feiten controleren als deel van de dagelijkse routine, is minder rooskleurig.

Als je ze ernaar vraagt, zeggen journalisten dat feiten checken van het grootste belang is. In een enquête uit 2010 kruiste 99 percent van de Nederlandse journalisten factchecken aan als belangrijk of zelfs zeer belangrijk, een score die het belang van onafhankelijkheid, objectiviteit en toepassen van hoor en wederhoor overtrof¹⁶. De praktijk is anders.

Journalisten op nieuwsredacties werken uit gewoonte en gedwongen door beperkingen van tijd en geld het liefst met vertrouwde bronnen: de experts, persbureaus en belangenbehartigers die in het verleden hun waarde hebben bewezen¹⁷. Onderzoekers die met journalisten artikelen doornamen waar ze wel tijd in gestoken hadden, constateerden dat ze ook daarvoor betrekkelijk weinig informatie checkten¹⁸. Als mijn studenten journalistiek voor hun factcheckopdrachten wederhoor plegen bij de journalisten die ze op een fout wijzen, beroepen deze zich vaak op beproefde procedures: ze gaan ervan uit dat ze kunnen vertrouwen op persbureau ANP, op deskundigen van onderzoeksinstituten en op instanties als de politie.

Het is daarom nog maar de vraag of de missie van de externe factcheckers nieuwsredacties ervan zal overtuigen de interne feitencontrole te versterken. Redacteurs hebben regelmatig verklaard daar het nut niet van te zien. Typerend zijn de woorden waarmee een Volkskrant-journaliste de nieuwe factcheckrubriek van *NRC Next* begroette:

"In januari 2012 introduceerde nrc.next een nieuwe rubriek, next.checkt, waarin beweringen op juistheid worden gecontroleerd. Beetje raar om het normale journalistieke handwerk onder te brengen in een apart rubriekje, maar vooruit: nrc.next doet de dingen graag net even anders¹⁹".

Toch wil ik besluiten met een gematigd optimistische noot.

De toekomst van de factcheck: politisering en automatisering

Het evangelie van de factcheck zal bij de gemiddelde journalist een weinig enthousiast onthaal vinden. Ingesleten routines en hoge werkdruk nodigen niet uit om nog een taak toe te voegen aan het toch al zo volle pakket. Journalisten menen bovendien al feiten te checken in hun eigen producties als ze niet meer doen dan nieuwsbronnen nabellen. Pas als er een schandaal ontstaat, zoals bij *Trouw* door een verslaggever die jarenlang bronnen verzon, worden de procedures voor interne checks aangescherpt.

Te verwachten valt dat factchecken binnen nieuwsmedia een specialisme zal blijven, zoals onderzoeks- of datajournalistiek: externe checks, uitgevoerd door een klein groepje journalisten, dat in verkiezingstijd tijdelijk wordt versterkt. In toenemende mate zullen ook partijen buiten de media zich van het factcheck-format bedienen. De NGO Greenpeace doet dat al. Hoaxwijzer, dat misinformatie op sociale media aanpakt, wordt gedreven door vrijwilligers. Te verwachten valt dat ook overheden en politieke partijen zich als factcheckers zullen ontpoppen, uit zorg over de kwaliteit van het publieke debat en om in de strijd om de feiten niet het onderspit te delven.

Hier schuilt een gevaar: als factchecken meer dan nu deel gaat uitmaken van het debat over beleid en politiek, dreigen alle feiten en alle factcheckers politiek te worden. Dit proces is al gaande: populistische politici als Trump en Wilders streven ernaar om de pers te politiseren en zo als tegenmacht monddood te maken²⁰. De Duitse beweging Pegida en de politieke partij AfD maken de journalistiek uit voor Lügenpresse. De objectiviteit en neutraliteit waarop journalisten zich beroepen, zijn in deze retoriek valse voorwendselen. Als dit doorzet, vreet de politiek het factchecken op.

Toch is er wel degelijk reden voor optimisme. Hoewel er een flink verloop is in de factcheckwereld – een derde van de omstreeks vijftig Europese initiatieven die het afgelopen decennium startten, is inmiddels weer verdwenen²¹ - oogt de beweging als geheel vitaal. Een van de beloften voor de toekomst is de ontwikkeling van software om factchecken te

automatiseren. Er bestaat al een applicatie, Claimbuster, die een politieke speech omzet in digitale tekst, en de beweringen daaruit van een weging voorziet: wat verdient een check, wat niet?²² TruthTeller, een project van de Washington Post, vergelijkt uitspraken met een database van reeds gecheckte beweringen. Weer andere software schat de betrouwbaarheid van socialemedia-accounts (SocialSensor)²³. Grote databases met factchecks stellen Amerikaanse factcheckers nu al in de gelegenheid om live een speech of debat te checken. En dit is maar een greep uit de projecten op dit gebied.

Een rapport uit 2016 van de Britse organisatie Full Fact stelt al voor 2017 software in het vooruitzicht die beweringen signaleert, ze checkt en het resultaat publiceert²⁴. Google gaf Full Fact in 2016 subsidie om deze plannen te verwezenlijken²⁵. En zodra automatisch factchecken accurater, goedkoper en gebruiksvriendelijker wordt, zal het ook een vanzelfsprekend deel worden van het dagelijkse werk van journalisten. Factchecksoftware wordt dan even gangbaar als de spamfilters en spellingcheckers die we elke dag, en zelfs zonder het te merken, gebruiken.

Peter Burger

Media Studies / Journalistiek en Nieuwe Media
Universiteit Leiden
Postbus 9515
2300 RA Leiden
Nederland
p.burger@hum.leidenuniv.nl

Noten

1. Kovach, B.; Rosenstiel, T. *The Elements of Journalism: What Newspeople should Know and the Public Should Expect*. Rivers Press, 2001, p. 12.
2. Voorbeelden ontleend aan Nieuwscheckers, de site waarop Leidse studenten journalistiek onder mijn begeleiding nieuwsberichten over onderzoek checken. <<http://www.journalistiekennieuwemedia.nl/NC/>>.
3. Voorbeelden ontleend aan mijn website. <www.gestolengrootmoeder.nl>.
4. Myjer, B.E.P.; Smit, J. Het rapport van de Onderzoekscommissie brongebruik Trouw [online], 2014. <http://static3.trouw.nl/static/asset/2014/Onderzoeksrapport_bronngebruik_Trouw_19122014_7707_7725.pdf>.
5. Omdat ik de situatie daar het beste ken, ontleen ik veel van mijn voorbeelden aan de Nederlandse journalistiek. Factchecken lijkt in België bovendien (nog?) weinig populair te zijn.
6. Zie bijvoorbeeld <<http://www.politifact.com/personalities/donald-trump/>>.
7. Graves, L. *Deciding what's true: The rise of political fact-checking in American journalism*. Columbia University Press, 2016, p. 7.
8. Graves. *Deciding*, m.n. p. 28-36.
9. Een wereldkaart met factcheckinitiatieven is te vinden op de site van de Amerikaanse Duke University (Durham, NC). <<http://reporterslab.org/fact-checking/>>.
10. Graves, L.; Cherubini, F. *The Rise of Fact-Checking Sites in Europe*. University of Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2016.
11. Graves; Cherubini. *The Rise*, p. 9.

12. Prenger, M.; Van der Valk, L.; Van Vree, F.; Van der Wal, L. Gevaarlijk spel: De verhouding tussen pr & voorlichting en journalistiek. AMB, 2011.
13. Graves. Deciding, p. 37.
14. Gottfried, J.; Shearer. E. News Use across Social Media Platforms 2016 [online]. PEW Research Center, 2016. <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/13/2016/05/PJ_2016.05.26_social-media-and-news_FINAL-1.pdf>. Newman, N.; Fletcher, R.; Levy, D.A.L.; Nielsen, R.K. Reuters Institute Digital News Report 2016 [online]. University of Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, 2016. <<http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital-News-Report-2016.pdf>>.
15. Zie met name het Verification Handbook <<http://verificationhandbook.com>>, gratis, open source en in tien talen beschikbaar.
16. Hermans, L.; Vergeer, M.; Pleijter, A. Nederlandse journalisten in 2010: Onderzoek naar de kenmerken van de beroepsgroep, professionele opvattingen en het gebruik van digitale media in het journalistieke werk [online]. Radboud Universiteit Nijmegen, 2011. <http://www.scribd.com/fullscreen/77207196?access_key=key-1ja1tp6p1f35uqpapu0c>.
17. Zie bijvoorbeeld Reich, Z. Sourcing the news. Key issues in journalism - an innovative study of the Israeli press [online]. Hampton Press, 2009.
18. Diekerhof, E.; Bakker, P. To check or not to check: An exploratory study on source checking by Dutch journalists. Journal of Applied Journalism & Media Studies, 2012, vol.1, nr. 2, p. 241-253.
19. De Rek, W. Waar/onwaar. de Volkskrant [online], 8 september 2012. <<http://www.volkskrant.nl/archief/waar-onwaar~a3313006/>>.
20. Zie hierover bijvoorbeeld Meeus, T.-J. Waarom de politisering van de journalistiek dichterbij komt. NRC Handelsblad, 18 november 2016.
21. Graves; Cherubini. The Rise.
22. Hassan, N.; Adair, B.; Hamilton, J. T.; Li, C., Tremayne, M.; Yang, J.; Yu, C. The Quest to Automate Fact-Checking. Proceedings of the 2015 Computation+Journalism Symposium, 2015.
23. Thurman, N.; Schifferes, S.; Fletcher, R.; Newman, N.; Hunt, S.; Schapals, A. K. Giving Computers a Nose for News: Exploring the limits of story detection and verification. Digital Journalism, 2016, vol. 2, nr. 3, p. 406-418.
24. Babakar, M.; Moy, W. The State of Automated Factchecking: How to make factchecking dramatically more effective with technology we have now. Full Fact [online], 2016. <https://fullfact.org/media/uploads/full_fact-the_state_of_automated_factchecking_aug_2016.pdf>.
25. Burgess, M. Google is helping Full Fact create an automated, real-time fact-checker. Wired [online], 17 november 2016 (geraadpleegd op 25 november 2016). <<http://www.wired.co.uk/article/automated-fact-checking-full-fact-google-funding>>.